

В. Г. Севка,
к. е. н., доц.,
директор Ін-ту
післядипломної освіти і підвищення кваліфікації
Н. Б. Паліга,
Донбаська національна академія будівництва і архітектури

ІДЕНТИФІКАЦІЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ РИЗИКІВ НА КОЖНОМУ З ЕТАПІВ БУДІВЕЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

На основі обґрунтування ризикованості будівельної галузі доведено необхідність ідентифікації підприємницьких ризиків на кожній стадії будівельного процесу. Наведено структурований опис можливих джерел ризиків, який дозволяє створити систему регулярних процедур виявлення чинників ризиків в конкретних умовах, звужити поле прояву неврахованих чинників і приступити до планомірної розробки заходів, що ослабляють небажану дію чинників ризиків і тим сприяють встановленню режиму економічно безпечного функціонування організації будівельного комплексу.

In the article on the basis of ground of risks of building industry the necessity of authentication of enterprise risks is led to on every stage of building process. The structured description of possible sources of risks, which allows to create the system of regular procedures of exposure of factors of risks in concrete terms, is resulted, to narrow the field of display of the untaken into account factors and begin systematic development of measures which loosen undesirable action of factors of risks, and is instrumental in those to establishment of the mode economic safe functioning of organizations of building complex.

Ключові слова. Ризик, підприємницький ризик, будівельний процес, етапи будівельного процесу, ідентифікація підприємницьких ризиків.

Вступ. Розвиток української економіки є складним, специфічність формування і функціонування, зумовлює надзвичайну актуальність проблеми ідентифікації, оцінки та управління підприємницькими ризиками.

Проблема виникнення ризиків у тій чи іншій сфері підприємницької діяльності існувала та існуватиме завжди, що зумовлює необхідність комплексного і послідовного підходу до вивчення ризику: від розгляду ризику як поняття аж до управління ним у різних сферах економічного життя.

Поняття ризику має міжнародний характер і посідає виняткове місце в економічній термінології та в практиці господарської діяльності. Крім того, як би не різнилися уявлення вчених про сутність поняття ризику в сучасних умовах, всі вони згодні з тим, що це поняття знайоме людям вже з давніх часів і пов'язано з нещастям. На думку І. Т. Балабанова, «ризик» як історична категорія виник на зорі цивілізації – тоді, коли у людини тільки-но з'явилося почуття страху перед смертю [1].

Стосовно вітчизняної економічної літератури, необхідно відзначити, що проблема ризику активно досліджувалася вітчизняними економістами на початку ХХ ст. і поняття ризику було закріплене в низці законодавчих актів колишнього СРСР [2]. Але, вже в середині 30-х років ХХ ст. «ризик» був оголошений буржуазним поняттям, характерним для капіталістичного господарства і зовсім не властивим плановому характеру соціалістичної системи господарювання.

Відновлення інтересу до поняття ризику в підприємницькій діяльності пов'язано з економічними реформами на початку 90-х років ХХ ст. та перебудовою.

В Україні народження нового напрямку наукових досліджень, відомого як ризикологія, було проголошено на конференції, яка відбулася у жовтні 1998 р. [3]. Серед багатьох завдань цієї науки особливе значення має пізнання ризику, розробка сучасної теорії ризику, а також дослідження можливостей ефективного управління ним в умовах ринкової економіки [4].

У сучасній економічній літературі до визначення поняття «підприємницький ризик» існує багато підходів [2; 5; 6]. Більшість вчених трактує підприємницький ризик як імовірність настання небажаних для підприємця подій, пов'язаних із додатковими витратами, недоотриманням намічених прибутків, банкрутством. Інші доповнюють це тлумачення тим, що підприємницький ризик є не тільки джерелом втрат, але і джерелом можливих прибутків і навіть надприбутків, адже існує пряма пропорційна залежність між рівнем підприємницького ризику і рівнем прибутку підприємця.

Необхідно зауважити, що досі немає нормативного, законодавчо встановленого визначення підприємницького ризику. Хоча термін «ризик» зустрічається в багатьох законодавчих та підзаконних актах, постановах, листах та конвенціях різних міністерств, відомств, служб України, міжнародних організацій та союзів. Зокрема у нормативних документах державних та регіональних митних служб, Національного банку України, Міністерства праці та соціальної політики, Міністерства охорони здоров'я, Кабінету міністрів України, Європейського економічного співтовариства, Державного комітету ринків фінансових послуг, Державної податкової адміністрації, Держбудівництва та архітектури та ін.

У Господарському кодексі визначення «підприємницького ризику» відсутнє, хоча саме «підприємництво» визначено як ризиковане [7].

Постановка завдання. Проведений аналіз теоретичної бази дослідження свідчить, що визначення підприємницького ризику та ризику взагалі в літературних та нормативних джерелах має досить абстрактне трактування, хоча і розкриває природу ризику. Але, на наш погляд, підприємницький ризик – поняття досить широке і має свої специфічні риси в різних галузях економіки. Отже, трактувати поняття «підприємницький ризик» необхідно з урахуванням сфери його виникнення.

Крім того, кожному етапу підприємницької діяльності в кожній галузі економіки притаманні певні підприємницькі ризики, на що теж слід звертати увагу при ідентифікації ризиків кожної галузі.

Отже, головним завданням цієї роботи є ідентифікація підприємницьких ризиків, які супроводжують процес будівництва на кожній із його стадій.

Методологія. Методами дослідження, що застосовувалися у процесі роботи, були методи аналізу і синтезу, а також економіко-статистичні методи: групування, вибіркові обстеження, метод порівняльних характеристик. Обробка інформації здійснювалася з використанням сучасних інформаційних технологій та програм.

Результати дослідження. Вибір в якості бази дослідження будівельної галузі зумовлений тим, що по всьому світу в цій галузі задіяні колосальні людські і матеріальні ресурси, вона прямо і побічно впливає на багато сфер життя будь-якої держави і при цьому знаходиться в числі найризикованіших за багатьма параметрами.

Крім того, у вітчизняній економічній літературі дослідження підприємницьких ризиків у будівельному секторі економіки мають епізодичний характер або розглядаються лише з точки зору страхування. Разом з тим, будівельна галузь надто сильно підпадає під вплив підприємницьких ризиків, що робить неможливим їх ігнорування у цій сфері підприємницької діяльності. Доказом цього служить аналіз статистичних даних про стан будівельної галузі в Україні, який свідчить про значне число збиткових підприємств (табл. 1).

Отже, за даними таблиці можна зробити висновок, що не зважаючи на позитивну динаміку зменшення чисельності збиткових підприємств в будівельній галузі, їх частка в загальній кількості і досі залишається досить великою і складає майже третину.

Крім того, ризикованість будівництва проявляється і в специфіці господарської діяльності, яка вимагає спеціального підходу до вирішення питань охорони праці.

Таблиця 1. Основні показники будівництва України

Показники	2000	2001	2002	2003	2004	2005
1	2	3	4	5	6	7
Обсяг реалізованої будівельної продукції (у фактичних цінах), млн грн	13095,8	16049,5	19853,3	29174,1	46425,7	51482,0
Основні засоби будівництва (у фактичних цінах; на кінець року), млн грн.	15462	16927	17312	18256	20421	23218*
Кількість будівельних підприємств	21716	23124	24456	26856	29917	32521
Рентабельність операційної діяльності будівельних підприємств, відсотків	1,3	3,5	1,2	2,2	2,1	2,2
Частка збиткових будівельних підприємств, відсотків	40	37	38	36	34	34
Середньорічна кількість найманих працівників у будівництві, тис. осіб	697,0	653,0	630,5	633,6	655,7	657,9
Середньомісячна номінальна заробітна плата найманих працівників у будівництві, грн	230,17	300,55	356,46	443,85	582,16	751,19

Обумовлено це, в першу чергу, двома ключовими особливостями, властивими будівництву: підвищеною небезпекою будівельно-монтажних робіт і особливими вимогами до кінцевого продукту – будівель і споруд, що зводяться.

Будівництво як трудова діяльність характеризується підвищеною небезпекою виконуваних робіт. Це обумовлено багатьма причинами, такими як:

- робота на висоті;
- робота на відкритому повітрі (зокрема за несприятливих погодних умов);
- робота зі шкідливими і небезпечними речовинами (зокрема горючими і вибухонебезпечними матеріалами);
- фізично напружена робота, пов'язана з підйомом вантажів і великою кількістю переміщень, і т. ін.

Сюди ж можна додати необхідність застосування в процесі будівництва великої кількості різноманітного устаткування, пневмо- і електроінструменту, спеціалізованого автотранспорту і інших агрегатів, що вимагають додаткового навчання персоналу, який їх використовує і підвищеної уваги при роботі. Підвищена небезпека будівельних робіт веде до того, що будь-яке, навіть незначне, порушення норм безпеки може стати причиною важких травм і загибелі людей, а також значного матеріального збитку.

З другого боку, кінцевим результатом будівництва є об'єкт, призначений для подальшої експлуатації іншими людьми протягом, як правило, тривалого часу, обчислюваного десятиліттями. Природно, експлуатація цього об'єкта також має бути безпечною, у зв'язку з чим до об'єктів, що зводяться, застосовуються особливі вимоги охорони праці. Передусім це перевірка відповідності об'єкта будівництва, його окремих частин, використовуваних матеріалів і технології виробництва робіт державним нормативним вимогам охорони праці. Необхідно зазначити, що така перевірка починається ще до початку будівництва, на стадії проектної документації, яка також проходить обов'язкову державну експертизу.

Таким чином, перелічені особливості вимагають ретельної оцінки ризиків, які супроводжують процес будівництва, що дасть можливість управляти ними та мінімізувати їх у процесі господарської діяльності. Отже, необхідно ідентифікувати підприємницькі ризики на кожному з етапів будівельного процесу, адже кожен вид підприємницької діяльності може складатися з різних циклів або процесів, які можуть бути схожими або різними за багатьма ознаками, отже і ризики, що супроводжують кожен з цих етапів можуть бути схожими або кардинально різними.

У будівельному процесі може бути виділено три етапи [8]:

- підготовка будівництва;
- безпосередньо будівництво;
- реалізація будівельної продукції (здача готового об'єкта будівництва в експлуатацію) (рис. 1).

На кожному з названих етапів у всіх суб'єктів будівництва можуть виникати ризики, ідентифікація, оцінка та мінімізація яких є об'єктивною необхідністю. Нами розроблена класифікація ризиків, що найімовірніше можуть виникати на кожному з етапів будівельного процесу.

Стадію підготовки будівництва можуть супроводжувати такі ризики:

- помилки при виборі ділянки для будівництва;
- відсутність або недостатність матеріальних та трудових ресурсів для проведення підготовки будівельних робіт;
- відсутність у будівельній організації необхідних потужностей, спеціалізації;
- недостатня забезпеченість індустріальною будівельною базою;
- відсутність або поганий стан комунікацій;
- недостатність ресурсної бази для виробництва будівельних матеріалів;
- відсутність або дефіцит необхідних енергоресурсів;
- ризики, пов'язані із фінансуванням будівництва;
- недостовірність топографічних, геодезичних, інженерно-геологічних, гідрогеологічних, кліматологічних, ґрунтових та інших досліджень;
- затримки, пов'язані із забезпеченням будівництва проектно-кошторисною документацією;
- ризики, пов'язані із вибором підрядників та субпідрядників та підписання із ними договорів на будівництво;
- імовірність виникнення проблем при оформленні дозволів та допусків на виробництво будівельних робіт;
- негативне ставлення з боку місцевих органів влади;
- зміна ринкової ціни фінансових активів учасників будівництва;
- інфляційний ризик;
- розбіжності між запланованими та фактичними показниками послідовності та строків здійснення будівництва.
- інші ризики.

Рис. 1. Основні етапи будівельного процесу

Безпосередньо стадія будівництва є найтривалішою, найвідповідальнішою і, відповідно, найризикованішою. На цій стадії можуть виникати такі ризики:

- пожежі, вибухи, вплив води, що використовується для тушіння пожежі;
- стихійні лиха;
- помилки при проведенні будівельних та монтажних робіт;
- дефекти будівельних матеріалів, конструкцій, обладнання;
- деформація ґрунтів;
- неякісна робота, недостатня кваліфікація будівельників, техніків, інженерів та службовців;
- протиправні дії третіх осіб;

- вихід з ладу будівельних машин та механізмів;
- фінансові ризики, пов'язані з невиконанням договірних зобов'язань;
- вплив електроенергії у вигляді короткого замикання, перенавантаження електромережі, атмосферних розрядів та ін.;
- пошкодження майна та тимчасових об'єктів, які знаходяться на будівельному майданчику;
- аварії інженерних мереж (водовід, каналізація, теплопостачання, електропостачання);
- обрушення або пошкодження об'єкта;
- розриви тросів, ланцюгів;
- часткове або повне припинення будівельних робіт;
- корозія, гниття, природній знос, самозаймання або інші природні властивості окремих предметів, які знаходяться на будівельному майданчику;
- відмова постачальників або затримки в постачанні необхідних ресурсів;
- невиконання будівельниками норм охорони праці, професійний травматизм та загибель робітників;
- завдання шкоди навколишньому середовищу;
- незаплановані витрати на сплату штрафів, пені, неустойок, компенсацій;
- невиконання запланованого графіка будівництва;
- транспортні ризики, пов'язані із несвоєчасною доставкою необхідних ресурсів;
- ризики, пов'язані із впровадженням в будівельний процес новітніх технологій, техніки, матеріалів;
- незручність тимчасових доріг та комунікацій;
- зміна умов інвестування;
- зміна кон'юнктури ринку;
- коливання цін на фактори будівництва, курсу валют. Інфляція;
- зміни в політичній, податковій, бюджетній, валютній, кредитній системах;
- юридичні ризики (нестабільність законодавства, яка викликає зміни умов господарської діяльності: юридичне оформлення договорів, відсутність ліцензій, порушення авторського і патентного прав та ін.);
- хвороби, смерть ключових співробітників будівельної організації;
- непрогнозовані зміни у внутрішньогосподарських відносинах;
- ризик не завершення будівництва;
- інші ризики.

Третя стадія будівельного процесу – реалізація будівельної продукції (здача готового об'єкта будівництва в експлуатацію). Найімовірнішими ризиками на цій стадії є такі:

- недієздатність партнерів;
- затримки виконання партнерами своїх зобов'язань;
- ризики, пов'язані із недоліками, виявленими у період гарантійної експлуатації об'єкта;
- знищення або пошкодження об'єкта у період дії гарантії;
- низька якість будівельної продукції;
- неефективний менеджмент;
- ризик недоотримання очікуваного рівня доходу;
- інші ризики.

Висновки. Необхідно зазначити, що на етапі ідентифікації ризиків велике значення має аналіз становища, що склалося на інвестиційно-будівельному ринку, а також загальної ситуації в країні і регіоні для здійснення превентивних заходів з метою мінімізації ризиків. Тому необхідно виявити чинники, що визначають рівень ризиків, які можна класифікувати за категоріями і ознаками:

- ступенем впливу на підприємницьку діяльність організації будівельного комплексу (залежно від виду діяльності: виробнича, інвестиційна, інноваційна, комерційна і т. д. та від відповідних їй ризиків);
- ступенем керованості організації будівельного комплексу (некеровані, важко керовані, добре керовані);
- характером дії на ризики;
- джерелом виникнення ризикових чинників (зовнішнє середовище, якість господарювання).

Неможливо врахувати всі ризикові чинники, але можна виділити головні з них за наслідками дії на той або інший вид підприємницької діяльності. При цьому необхідно виявити:

- який ефект обумовлює ту або іншу ризикову подію, який його вплив на результат;
- наскільки велика вірогідність його настання.

Таким чином, на тепер немає загальновизнаної класифікації ризиків діяльності організацій будівельного комплексу. **Елемент наукової новизни** цієї роботи полягає в наведеному структурованому описі можливих джерел ризиків, що дає змогу створити систему регулярних процедур виявлення чинників ризиків в конкретних умовах, звузати поле прояву неврахованих чинників і приступити до планомірної розробки заходів, що ослаблюють небажану дію чинників ризиків, і тим сприяти встановленню режиму економічно безпечного функціонування організацій будівельного комплексу.

Наступною після виявлення та ідентифікації ризиків проблемою, з якою стикаються підприємства будівельної сфери – це проблема вибору методу або методів кількісної або якісної оцінки рівня ідентифікованого ризику. Отже, перспективою подальших розробок за таким напрямом є розробка доступних та ефективних методів оцінки ідентифікованих підприємницьких ризиків на кожній стадії будівельного процесу.

Література

1. Клапків М. С. Питання етимології економічного ризику / М. С. Клапків // Фінанси України. – 2001. – № 4. – С. 14–20. – Бібліогр.: с. 14–20.
2. Лапуста М. Г. Риски в предпринимательской деятельности / М. Г. Лапуста, Л. Г. Шаршукова – М.: Инфра-М, 1998. – 224 с.: ил., табл. – Библиогр.: с. 221. – ISBN 5-86225-373-4.
3. Вітлінський В. В. Перша Всеукраїнська науково-практична конференція з проблем економічного ризику / В. В. Вітлінський, Л. В. Колобова // Фінанси України. – 1999. – № 1. – С. 130–132.
4. Вербицька Г. Л. Методичні основи оцінки економічного ризику в діяльності підприємств: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. ек. наук: спец. 08.06.01 «Економіка, організація і управління підприємствами» / Вербицька Галина Любомирівна; Національний транспортний університет. – К., 2005. – 32 с., включ. облкл. : іл. – Бібліогр.: с. 27–32.
5. Хохлов Н. В. Управление риском: учеб. пособие для вузов / Николай Валерьевич Хохлов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 1999. – 239 с. – ISBN 5-238-00119-3.
6. Уткин Э. А. Риск-менеджмент: учеб. / Эдуард Андреевич Уткин. – М.: Ассоциация авторов и издателей «ТАНДЕМ»; Издательство ЭКМОС, 1998. – 288 с. – ISBN 5-88124-020-0.
7. Господарський кодекс України [Електронний ресурс]. – Електрон. дані. – К.: Інфодиск, 2006. Практична енциклопедія підприємця – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM): кольор.; 12 см. – Систем. вимоги: Pentium-266; 32 Мб RAM; CD-ROM Windows 98/2000/NT/XP. – Назва з титул. екрану.
8. Экономика строительства / И. С. Степанов, В. Я. Шайтанов, С. С. Романова и др.; под ред. И. С. Степанова. – М.: Юрайт, 1998. – 413 с.: ил., табл. – Библиогр.: с. 306–307. – ISBN 5-85294-012-7.